

І. ЗАСАДИ І ПРОБЛЕМИ ЕТНОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА

УДК 811.161.2(092)“18/19”

Світлана Гіряк (Дрогобич)

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПОГАДІВ КОНСТАНТИНИ МАЛИЦЬКОЇ

У пропонованій статті схарактеризовано лексичні особливості текстів спогадів К. Малицької. Проведений аналіз дає змогу розкрити особливості використання української мови галицькою інтелігенцією на зламі XIX – XX ст., висвітлити соціальні аспекти функціонування української мови в Східній Галичині в окреслений період, вказати на лексико-семантичні особливості регіонального функціонування української мови на західноукраїнських землях.

Ключові слова: мова, мовні особливості, галицька інтелігенція, Константина Малицька, Східна Галичина.

Постановка проблеми. Творча спадщина К. Малицької – багатогранна, в її творчому доробку чимало творів для дітей і про дітей, народних учителів, лікарів, долю простих людей. К. Малицька – автор низки статей на громадські та педагогічні теми, оскільки все своє життя віддала ця мужня галичанка педагогічній праці, а також становленню та розвитку жіночого руху в Галичині.

Актуальність нашого дослідження вбачаємо в тому, що аналіз лексичних особливостей спогадів К. Малицької дасть змогу схарактеризувати особливості становлення та розвитку української мови у Східній Галичині на межі XIX – XX ст., цілісно висвітлити соціальні аспекти функціонування української мови в окреслений період, глибше зрозуміти духовний світ галичан.

Аналіз останніх досліджень. Серед праць, які розкривають окреслені проблеми, можемо назвати такі наукові розвідки: «Внесок Галичини у формування української літературної мови» Юрія Шевельова, «Українська мова та її говори» Івана Матвіяса, а також статті вченого «Варіанти літературних мов», «Взаємодія східноукраїнського й західноукраїнського варіантів літературної мови (Словозміна)», «Взаємодія між східноукраїнським і західноукраїнським варіантами літературної мови в кінці XIX і в XX ст.» і чимало інших досліджень українських мовознавців.

Мета статті – схарактеризувати лексичні особливості спогадів К. Малицької і на їх основі визначити лексико-семантичні та стиліс-

тичні особливості функціонування української мови в Східній Галичині.

Виклад основного матеріалу. *Малицька Константина Іванівна* (псевдоніми та криптоніми: Горський Стефан; Кропивницька Віра; Лебедів Віра; Лебедова Віра; Лужанська Віра; Чайка Дністрова; Растик; Vanellus; Кр. Софія; В. Л.; К.; К. М.; К. М...; к. м.; М.; М-а; М-ка К.; Віра Л.) – видатна громадська діячка, просвітянка, педагог, письменниця, почесний член товариств «Просвіта», «Рідна школа», «Крайового товариства охорони дітей і опіки над молоддю» й ін. У 1912 р. спільно з М. Білецькою дала почин для заснування фонду «На потреби України», що був матеріальною допомогою для Українських січових стрільців 1914 р., у 1915 – 1920 рр. на засланні в Сибіру, засновниця і довголітня голова гуртка ім. Ганни Барвінок, провідна діячка Жіночої Громади у Львові і Чернівцях, ініціаторка Жіночої Служби Україні (1941 р.), заступник голови Світового Союзу Українок, авторка брошури «Про жіночий рух» (1903 р.), редактор дитячого журналу «Дзвінок», авторка багатьох січових пісень, статей на педагогічні і громадські теми [5, 1449].

Народилася К. Малицька 30 травня 1872 року в с. Кропивник тепер Калуського району Івано-Франківської області. Батько майбутньої письменниці був священиком, а мати Олена походила зі священницького роду Гетьманчуків. Освіту К. Малицька здобувала спершу в початковій та виділовій школах Станіслава (нинішнього Івано-Франківська), а згодом – у Львівській державній семінарії. Після завершення навчання у Львові (1892 р.) Константина їде до Галича і там одинадцять років працює вчителькою.

Громадсько-культурна, просвітницька, публіцистична діяльність К. Малицької викликала занепокоєння серед москвофілів та осіб пропольської орієнтації, тому 1903 р. її переводять до далекого села Беча. Ось як про цей період згадує К. Малицька: «Моє знайомство з Буковиною датується з року 1903, коли то замість іти на заслання до Беча на захід, перенеслася я добровільно на полудне. Переді мною були вже там деякі вчителі-галичани, бо тодішній шкільний інспектор, незабутньої пам'яті Омелян Попович, радо в тому часі приймав галицьких утікачів. [...] Посаду дістала я відразу, стала при 5-клясовій народній школі в Лужанах під самими Чернівцями, на залізничному вузлі до Кіцманя і Заліщик – як всі мені казали, одна з найкращих посад. [...] З буковинського свідомого учительства згадаю Ілярія Карбулицького [...] – один з найідейніших робітників народніх, провідник учительства, редактор станового учительського органу «Каменярі», згадаю молодого бунтаря Остапа Поповича з Кіцманя, який усе йшов рука в руку з нами, гали-

чанами (Згинув у московському полоні). В тому часі пізнала я й Євгенію Ярошинську, звісну письменницю й свідому громадянку, колишню співробітницю Кобринської. [...] В тому часі число галичан, передовсім учителів, зростало з кожним роком. По мені перенеслися на Буковину дві сестри Трусевич: Марія і Теодора (теперішня дружина проф. Осипа Безпалка) [...]. В Кіцмані учителював проф. Сильвестр Яричевський, суддював Осип Бурачинський, у Чернівцях учив д-р Осип Маковей і Василь Сімович, а редагував «Буковину» незабутній Славко Веселовський, симпатичний товариш наших поїздок на всілякі національні торжества. Була нас отже галичан чимала вже пачка [...], тому й прийшлося нераз почути, [...] що, мовляв, «галичани прийшли нас розуму вчити». [...] В тому часі відвідала вперше Ольгу Кобилянську» [2, 50 – 55].

У цей період К. Малицька активно працює у «Жіночій Громаді», перші збори якої відбулися 13 травня 1905 року. «Ціль товариства по думці ініціатора була: «дбати про свідомлення українського жіноцтва і то так сільського, як і інтелігентного і про економічне піднесення цілого народу через розвиток господарства і домашнього промислу». До першого Виділу увійшли: голова Емілія Смаль-Стоцька, члени Олена Пігулякова, Емілія Кумановська, Вікторія Поповичева, Константина Малицька, Катря Чертенко-Костецька, Марія Орелецька й Ольга Шкурганівна. По пані Стоцькій переняла головство Емілія Ничай-Кумановська, колишня моя вчителька зі Станиславова й одна з основиць першого жіночого товариства там. [...] За її головування була я секретаркою «Жіночої Громади», по мені перебрала цей чин Марія Трусевичівна» [2, 54 – 56].

У 1906 році К. Малицька повертається до Львова, «щоб обняти посаду вчительки при дівочій школі ім. Т. Шевченка у Львові, покликана Українським Педагогічним Товариством» [2, 56]. У період від 1906 до 1914 рр. редагує журнал «Дзвінок» і чимало робить для розвитку української дитячої літератури. Вона – авторка збірників нарисів «Мати» (1902 р.), «З трагедій діточих душ» (1907 р.), що мають дидактично-педагогічне спрямування. У 1904 – 1907 рр. на сторінках часопису «Промінь» К. Малицька публікує чимало своїх педагогічних статей та художніх творів. Зауважимо, що авторами часопису були й І. Франко, О. Маковей, Н. Кобринська, Я. Веселовський. Крім актуальних проблем шкільництва в Галичині та Буковині, журнал вміщував важливі матеріали із Закарпаття, Наддніпрянської України й Америки. К. Малицька була національно свідомим педагогом, активно боролася за демократизацію шкіл Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст., саме «оця напружена діяльність К. Малицької висунула її в передові лави громадських діячів», – зауважує Л. Бурачинська у своїх спогадах

«Непохитна (Спроба життєпису)» [1, 15]. Як член крайового виконавчого комітету вчителів Галичини, К. Малицька підтримала вимоги 116 українських студентів, що 1907 року оголосили голодування, протестуючи проти заборони української мови. 3 вересня 1914 р. російські війська зайняли Львів. Як згадує Л. Бурачинська, «В ночі з 17 на 18 лютого 1915 р. проведено арешти політичних діячів у Львові. Між ними зустрічаємо єдине жіноче наймення – Константини Малицької. Три і пів місяця просиділа вона в тюрмі на Баторія у брудних, негігієнічних умовах. А 28 травня вирядили їх групою чотирнадцяти на возах під конвоєм через Личаківську рогатку на схід» [1, 17].

Навесні 1918 року К. Малицьку заслали в Приангарський край. 1919 року вона потрапила до Красноярська, де стала першою вчителькою української школи імені І. Котляревського. 1921 року заходами К. Малицької та її українських учнів школа дала в Красноярську Шевченківський концерт. У вересні 1920 р. прибула К. Малицька до Львова [1, 19]. У Львові К. Малицька знову працює в школі ім. Т. Шевченка, а «нові педагогічні течії, що перехрещувалися тоді в Європі, знайшли застосування в її вмільх руках. Патріотичне звучання ще посилюється у них, скріплене красою її слова у віршах та інсценівках» [1, 26]. Водночас вона захоплюється кооперативним рухом, створює крамниці для фінансової допомоги освітянам, працює в психотехнічній секції, яка запровадила в школах тестування, анкетування. Коли колесо війни знову повернулося до Львова, К. Малицька залишилася на місці. «Тридцять вісім років із перервою прожила вона в цьому місті, поклала тут найкращі сили своїх задумів і вчительської праці» [1, 31].

З 1939 року К. Малицька – старший бібліограф Наукової бібліотеки імені В. Стефаніка. У січні 1947 року, повертаючись з роботи, К. Малицька впала на Ліській вулиці біля дому і зламала ногу, довго пролежала на холодній землі й захворіла. Доглядали її друзі й давня її колега зі школи ім. Т. Шевченка Стефанія Пашкевич. І хоча К. Малицька самотньо прожила усе життя, але останні хвили її пройшли в опіці близьких і дружніх їй людей. Життєва дорога К. Малицької обірвалася 17.03.1947 року. Чудовим «пам'ятником К. Малицькій стала пісня «Чом, чом, земле моя». І хотілося б, щоб артисти, виконуючи цю мелодію, яка так органічно вписалася в музичну культуру України, оголошували ім'я галицької вчительки-патріотки», – зауважує дрогбичанка Галина Панкевич [6].

На основі аналізу текстового матеріалу спогадів К. Малицької, що опубліковані в книзі *«Виховниця поколінь Константина Малицька: громадська діячка, педагог і письменниця»* [2] встановимо лексичні

особливості творів авторки, інші прикметні для її стилю мовні засоби, серед яких виявляємо пласт загальноновживаних лексичних одиниць, запозичень, суспільно-політичної лексики, що вказує на адресат цього тексту – людину освічену, небайдужу до перебігу подій громадського життя. Наведемо окремі приклади галицьких лексем (питомих і запозичених), що вживаються в текстах спогадів Константи́ни Малицької, як-от: **виховни́ця** (поколінь) (46) – **Ві́ховання** – вихованість /ЛЛ 2012: 148/; **Виховник** -а, те саме, що вихователь /ВТССУМ: 159/; **завважи́ти** «Зрання вже завважила я...» (46) – **Зауважува́ти** і **завважува́ти**, -ую, -уєш, недок., **зауважи́ти** і **завважи́ти**, -жу, -жиш, док. 3. перех. і без додатка, розм. Звертати на кого-, що-небудь увагу; помічати /СУМ-11 III: 373/; **Завва́га** – заувага, зауваження /ЛЛ 2012: 271/; **Завважи́ти** див. **зауважува́ти**. 3) і без додатка, Звертати на кого-, що-небудь увагу; помічати /ВТССУМ: 378; 431/; **доконче** «А мені таки **доконче** хотілося за всяку ціну підглянути, ...» (47) – **Доконечно** – необхідно, обов'язково /ЛЛ 2012: 243/; **ховзький** «В **ховзькій** від недавнього розтопу землі тонули мої малі черевички по халявки... » (47) – **Ховзький**, -а, -е, діал. Ковзкий. *Побачив він, на яку ховзьку дорогу попався* (І. Франко, VI, 1951, 99) /СУМ-11 XI: 103/; **Ховзький** – ковзкий, слизький /ЛЛ 2012: 771/; **Ховзький** -а, -е, діал. Ковзкий /ВТССУМ: 1567/; **заперти́ся** «а раз треба було таки рученятами **заперти́ся** об землю і рачки лізти» (47) – **Заперти́ся** 2. використати усі потенційні можливості, силу волі тощо для досягнення бажаного результату: *Бо як був вітер, то треба було добре заперти́ся, щоб втримати хоругов* (Богачавський) /ЛЛ 2012: 285/; **криї́вка** «у своїй **криї́вці**» (48) – **криї́вка**, -и, -ж., розм. Те саме, що захисток; схованка. *Схиблений удар – і життю борця грозила велика небезпека, коли [б] йому не вдалось сховатись у безпечну криї́вку і добути меча* (І. Франко, VI, 1951, 9); // Місце таємного зберігання чогось або перебування когось; потайник, сховок. *Вислідив я ту криї́вку, Де мій батько скарб сховав* (Іван Франко, XII, 1953, 45) /СУМ-11 IV: 344/; **Криї́вка** – сховок /ЛЛ 2012: 393/; /ВТССУМ: 586/; **стра́тити** «... а я **стра́тивши** підпору, зіснулася на землю у болото» (48) – **Стра́тити** втратити /ЛЛ 2012: 704/; це слово знаходимо й у І. Франка – *Йойна, отуманілий від замороки, що валила з ями, вхопився обома руками за груди..., а **стра́тивши** підпору..., мов галушка булькнув у яму* (І. Франко, IV, 1950, 23); **полудне** «Мое знайомство з Буковиною датується з року 1903, коли то замість іти на заслання до Беча на захід, перенеслася я добровільно на **полудне**» (50) – **Полудне** – 1. південь /ЛЛ 2012: 577/; /ВТССУМ: 1038/; **пан** «...що **пан** староста Краль брав участь у нашім українськім аматорськім представ-

ленні, ...» (51) – **Пан** – 1. інтелігентний, поважний чоловік 2. багатий, заможний чоловік 3. мужчина /ЛЛ 2012: 521/; /ВТССУМ: 880/; **святочний** «... і ми майже щонеділі десь ходили або їздили на **святочне відкриття**» (51) – **Святочний**, -а, -е, рідко. Те саме, що святковий /СУМ-11 IX: 105/; **святочний** – святковий /ЛЛ 2012: 662/; **Святочний**, а, е, рідко. Те саме, що святковий /ВТССУМ: 1301/; **окремішність** «Але Кобилянська якось байдуже віднеслася до тої справи і взагалі про **окремішність** жіночу у видавництвах висказалась тоді доволі неприхильно, ...» (55) – **Окремішність**, -ності, ж. Абстр. ім. до окремішній. Розуміється..., що вже само поняття «правди» вимагає, щоби в літературі змальовані були і всі національні **окремішності** даного народу (І. Франко, XVI, 1955, 13) /СУМ-11 V: 678/; /ВТССУМ: 837/; **щадничий** «Щадничих касах» (51) – **Щадничий**, -а, -е, діал. Ощадний (див. ошадний 2). – Я про одно тільки дбаю, щоб гроші складати! Книжечки щадничі, імперіали, дукати (І. Франко, VII, 1951, 65) /СУМ-11 XI: 571/; **щадничий** – ошадний /ЛЛ 2012: 830/; **гардероба** «Мама мала того вечора чимало роботи, заки привела мою **гардеробу** до порядку» (48) – **Гардероб** [гардероба], гардеробна, гардеробник; –запозичення з французької мови; фр. Garderobe (ЕСУМ I: 473); **гардероб**, -а, ч. 3. перен. Увесь одяг однієї людини (СУМ-11 II: 30); **Гардероб** -а, ч. 3) Увесь одяг однієї людини (ВТС СУМ: 222); **цісар** (50) – **Цісар** (іст.) «імператор», псл. сѣсаръ, яке зводиться до нар.-лат. seasárius (< лат. seasáreus) «цісарський» /ЕСУМ VII: 260 – 261/; **Цісар** -я, с. 1) Те саме, що кесар. 2) Назва імператора Австро-Угорщини /СУМ-11 XI: 240/; /ВТССУМ: 1588/; **цісарський** /ЛЛ 2012: 786/; **аматорський** «...що пан староста Краль брав участь у нашій українській **аматорській** представленні, ...» (51) – **Аматор**, аматорство; – р. заст. аматор, бр. аматар, п. amator, ч. слц. amatér, болг. аматьор, ...; – запозичено, мабуть, через польську мову з латинської; лат. amāre «любити», можливо, спорідненого з гр. /ЕСУМ I: 66/; **пієтизм** «З **пієтизмом** входила я до домівки нашої великої письменниці, ... [Ольги Кобилянської]» (54) – **Пієтет** «глибока пошана», **пієтизм** «релігійна течія; удаване благочестя»... – запозичення з німецької мови; н. Pietät («пієтет» походить від лат. pietās «побожність, благочестя; відданість» /ЕСУМ IV: 399/; **Пієтизм**, у, ч. 2. книжн. Релігійно-містичний настрій, часто удаваний, фальшивий; відповідна поведінка; // перен. Палке обожнювання когонебудь або беззастережна віра в щось. Кождий такий документ будив у його пам'яті спомини подібних.. історій, речень, анекдотів, і все те він пер в свою книжку, записував з таким **пієтизмом** і так старанно, мов не знати які дорогі скарби (І. Франко, III, 1950, 443); Отець

Заячківський – це вісімдесятилітній старець; про нього з пієтизмом говорить батько Данило (Уляна Кравченко, Вибр., 1958, 397) /СУМ-11 VII: 528/; /ВТССУМ: 971/; **агітація** «Із заснуванням нового товариства почалась агітація, ...» (56) – **Агітувати**, **агітатор**, **агітація**, **агітка** ... – запозичення (крім *агітка*) з німецької мови; нвн. Agitieren, Agitación, Agitátor походять від лат. agitāre «рухати, збуджувати»... /ЕСУМ I: 45 – 46/; **Агітація**, -ї, -ж. 1. Дія за значенням агітувати. 2. Громадська й політична діяльність, робота серед трудящих, спрямована на роз'яснення політики якої-небудь партії чи організації /СУМ-11 I: 16/; /ВТССУМ: 1162/; **маніфестація** «Загальні основні збори бували звичайно великою **маніфестацією** цілого села; ...» (56) – **Маніфестація** «масовий політичний виступ, масова вулична процесія» – запозичено з французької мови (можливо, через німецьку) /ЕСУМ IV: 384/; **Маніфестація**, ї, ж. 1. Масовий політичний виступ для вираження солідарності, підтримки або протесту, а також масова вулична процесія з цією метою /СУМ-11 IV: 622/; /ВТССУМ: 644 – 645/; **Маніфестаційно** – показово, виявляючи протест /ЛЛ 2012: 436/; **конгрес** «З моїми буковинськими товаришами-вчителями стрінулась я востаннє на великому **конгресі** всеукраїнського вчительства, ...» (56 – 57) – **Конгрес** «з'їзд, парламент»... – запозичення з західноєвропейських мов; н. Kongrèss «конгрес, з'їзд», фр. congrès, англ. congress «тс.; парламент» походять від лат. congressus «зближення, яходження, спілкування» /ЕСУМ II: 548 – 459/; **Конгрес**, у, ч. 1. З'їзд, нарада з широким представництвом, переважно міжнародного характеру /СУМ-11 IV: 257/; /ВТССУМ: 563/ й чимало інших лексичних одиниць.

Нетранслітеровані елементи та фразеологізми в спогадах письменниці не трапляються, проте, як і в творах Уляни Кравченко, у текстах Константи́ни Малицької знаходимо **юкстапозити**, як-от: *хлопців-гімназистів* (46), *товариші-вчителі* (46), *зайди-уніяти* (52), *їмості-протопопихи* (53), *огнищем-прибіжищем* (53), *відозва-статейка* (55), *членами-робітницями* (55), *гості-вчителі* (57).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. У пропонованій статті ми схарактеризували лише лексичні особливості мови творів К. Малицької, однак проведений аналіз дозволив нам вказати на лексико-семантичні та стилістичні особливості регіонального функціонування української мови на західноукраїнських землях. Уважаємо, що дослідження ролі галицької інтелігенції у формуванні норм української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. є актуальним, а мовні одиниці, використовувані цією соціальною групою увійшли до складу лексичного фонду української

мови й впливали на формування койне освіченої верстви Східної Галичини, її соціолекту як самостійного системно-структурного явища й знайшли своє відображення у формі та значенні лексичних, фразеологічних і граматичних одиниць сучасної української мови.

1. Бурачинська Л. Непохитна (Спроба життєпису) / у кн. Виховниця покоління Константина Малицька: громадська діячка, педагог і письменниця. – Торонто : Накладом Світової Федерації Українських жіночих організацій. – 1965. – С. 7 – 32.

2. Виховниця покоління Константина Малицька: громадська діячка, педагог і письменниця. – Торонто : Накладом Світової Федерації Українських жіночих організацій. – 1965. – 124 с.

3. Малицька К. З дитячих споминів // Дзвінок. – Львів 5 марта 1903. – Ч. 5.

4. Малицька К. На фільмі споминів // Нова Хата, 1934. – Ч 9.

5. Малицька Константина Іванівна // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. Головний редактор проф., д-р Володимир Кубійович. – Париж – Нью-Йорк: Видавництво «Молоде Життя», 1962. – Т. 4. – С. 1449.

6. Панкевич Г. Хто автор пісні «Чом, чом, земле моя» // Українська газета. – № 45 (185). 18 – 31 грудня 2008.

Прийняті скорочення

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у семи томах / АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні; Редкол. О.С. Мельничук (головний ред.) та ін. – Київ: Наукова думка, 1982 – 2012. – Т. I – VI.

ЛЛ-2012 – Лексикон львівський: поважно і на жарт / 2-е вид., доповн. і випр.; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича / Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. – Л.: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012, (Серія «Діалектологічна скриня»). – 852 с.

СУМ-11 – Словник української мови: в 11 т. / НАН України; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – Київ: Наукова думка, 1970 – 1980 pp.

Hirnyak S.P. Linguistic features of Konstytyna Malyska's memories

This article characterizes linguistic features of texts of K. Malyska's memories. The analysis enables to reveal the features of the use of the Ukrainian language of Galician intellectuals at the turn of the XIX – XX centuries, and also to highlight the social aspects of functioning of Ukrainian language in Eastern Galicia in the specified period of time and to point to the lexical and semantic peculiarities of regional functioning of Ukrainian language on Western Ukrainian land.

Key words: *language, language features, Galician intellectuals, Konstytyna Malyska, Eastern Galicia.*